

ПОЛЬСЬКІ ВІЙСЬКОВІ ФОРМУВАННЯ НА ТЕРИТОРІЇ УНР У 1917–1918 рр.

© Гудь Б.В., 2006

Досліджено діяльність польських військових формувань на території Української народної республіки у 1917–1918 рр.

The activity of Polish Arms on territory of Ukrainian republic in 1917–1918 is investigated.

Проблема польських військових формувань на теренах Правобережної України, що постали тут в перший рік Національної революції і проіснували до травня 1918 р., належить до найменш вивчених в українській історіографії. Незважаючи на те, що в Державному архіві Київської області знаходиться спеціальний фонд, присвячений т. зв. „польським легіонам”, крім київського ученого Івана Лісевича про них, наскільки відомо авторові, більше ніхто не писав [1, с. 27–36]. З огляду на це, завданням цієї роботи буде подання короткого нарису зазначеної вище проблематики як такої, що являє собою значний інтерес для фахівців.

Насамперед підкреслимо, що створення польських національних формувань на теренах Київщини, Волині і Поділля стало можливим завдяки Лютневій демократичній революції і поваленню династії Романових. Бурхливі процеси національного відродження охопили не лише міста і села колишньої Російської імперії. Подібні явища спостерігалися і на фронтах Першої світової війни, де за чужі інтереси воювали сотні тисяч поляків і мільйони українців. Багато політичних партій та організацій як українських, так і польських прагнули створити з них збройні формування, які в майбутньому повинні були стати фундаментом національних армій, необхідних для боротьби за державну незалежність. Так, вже в квітні 1917 р. з солдатів-поляків російської армії була створена Дивізія польських стрільців на чолі з генералом Тадеушем Билевським. Дещо пізніше, в липні місяці того самого року Головний польський військовий комітет (Начполь) отримав згоду Тимчасового уряду на формування кількох польських корпусів. Згоду на це висловили й держави Антанти, оскільки в умовах тотальної дезорганізації російської армії були зацікавлені у використанні польських збройних формувань для боротьби з австро-німецькими військами [2, с. 8].

Отже, влітку 1917 р. починається формування трьох польських корпусів. Перший з них під командуванням генерала Юзефа Довбура-Мусніцького дислокувався на теренах Білорусі. На Україні формуванням польських корпусів – другого і третього – керував Головний інспекторат польських збройних сил на чолі з генералом Евгеніушем де Генінг-Міхаелісом. До жовтня 1917 р. II польський корпус був в основному сформований. Після влиття до нього II „Залізної” бригади легіонів під командуванням полковника Ю. Галлера (6 березня 1918 р.) він налічував близько 7 тисяч жовнірів, 5 845 коней, 38 польових і 6 важких гармат, 4 літаки і майже 1 500 возів. Частини третього корпусу (близько 1 900 жовнірів, 1 318 коней, 12 гармат і 40 кулеметів) [3, оп. 1. Спр. 15. – Л. 30–31; 4] розпоршилися по маєтках польських магнатів, переважно на Волині і Поділлі.

Розташування польських збройних відділів на Правобережжі, яке значною мірою знаходилося під впливом великих польських землевласників (додаймо, що чільні діячі польської національної демократії вважали ці терени об'єктом польської експансії), закономірно викликало тривогу в українських політичних колах, передусім – самостійницьких. Як реакція на посилення на Правобережжі польських впливів, виникає ідея створення тут українських козацьких полків. Її ініціатором виступив військовий Клуб ім. Гетьмана П. Полуботка, очолюваний лідером українських соціалістів-самостійників М. Міхновським. На одному із засідань Клубу він, зокрема, сказав: „На самому початку доведеться нам творити українське військо..., ставлячи і ворогів, і „друзів” перед

доконаними фактами. Створення цих фактів треба прискіпити ще й з огляду на те, що... формуються на Україні національні польські частини. Їхня дислокація по таких містах, як Канів, Біла Церква, Житомир та Гомель, пунктів, що оточують Київ стратегічно, дуже таки нагадує підготовку до окупації” [5, с. 87]. З огляду на подібні побоювання, Генеральний Секретаріат на початку січня 1918 р. змусив самороззброїтися польські частини (близько 600 офіцерів і жовнірів), які знаходилися на т. зв. концентраційному пункті біля Києва. Однак, коли розпочалася більшовицька офензива під командуванням Муравйова проти УНР, український уряд звернувся до поляків по допомогу. На жаль, в короткі строки практично заново вдалося сформуванати лише відділ т. зв. *партизанів* під командуванням полковника Руммля, який взяв участь в обороні столиці УНР від більшовицьких наїзників [6, с. 380–381; 7, с. 119].

Але взимку і навесні 1918 р. українсько-польські стосунки значно погіршилися. Це спостерігалось як на урядовому рівні (між Центральною Радою та Радою регенційною), так і всередині самої багатоетнічної суспільності Правобережної України. Причиною такого стану речей стало передусім підписання 9 лютого 1918 р. Берестейського мирного договору (з таємним додатком до нього) між делегацією Українського уряду і державами австро-німецького блоку, згідно з яким Холмщина і Підляшшя мали відійти до УНР. Ця таємна угода, яка невдовзі стала явною, викликала протест Ради регенційної і обурення поляків практично в усій Галичині, Конгресовому Королівстві і Великопольщі. Вона, як підкреслив дещо пізніше український історик Іван Лисяк-Рудницький, була стратегічною помилкою української сторони і стала однією з причин українсько-польських конфліктів у майбутньому [8, Оп. 1. Спр. 17, 18, 19, 20; 9, С. 103].

В самій Україні причиною ускладнення відносин між українцями і поляками стали наслідки III і IV Універсалів, згідно з положеннями яких була ліквідована велика земельна власність, в т.ч. і польська. До останньої належало близько 50 відсотків усієї приватновласницької землі в Київській, Волинській і Подільській губерніях, численні винокурні, цукровні, заводи з виготовлення та ремонту сільськогосподарського інвентаря тощо. Як писала навіть українська преса, рішення Центральної Ради в земельному питанні „вибудували мур поміж українською і неукраїнською демократією”, передусім – польською [10; 11, с. 20–21]. Ще більше загострили ситуацію солдатсько-селянські варварські погроми маєтків великих польських землевласників восени 1917 – взимку 1918 рр. Щоправда Центральна Рада пробувала стримати погромницьку хвилю черговими законодавчими актами, в яких тлумачила селянам, що великі маєтки є загальнонародною власністю і не підлягають розподілові. Але не маючи фактично ні армії, ні численної міліції, не могла діяти результативно, оскільки в той час практично кожне село на Правобережжі було свого роду військовою одиницею, добре озброєною, часто навіть кулеметами, мінометами і легкими гарматами.

Спостерігаючи непослідовність і безсилля Центральної Ради, великі польські землевласники пробували боротися з аграрними погромами самостійно. У жовтні 1917 р. вони утворили в Києві Комітет боротьби з анархією на чолі з графом З. Грохольським. Цей комітет нав’язав тісні, довірливі стосунки з командуванням польських військ на Україні і активно включився у формування нових польських відділів. Переважна більшість великих польських землевласників (графи Потоцькі, Грохольські, Ф. Ярошинський та ін.) охоче надавали окремим відділам польських військ можливість постою у їхніх маєтках. Часто дарували десятки коней для уланів, фураж для них і харчі для жовнірів. Ця добродійність була, однак, не безкорисливою, оскільки в польському війську поміщики-поляки вбачали свій єдиний захист від розбурханої селянської стихії. Крім того, в маєтках найбільших магнатів (напр., Потоцьких в Антонінах, 70 тис. га землі) створювалися т. зв. *партизанські* відділи, які місцеве населення називало *фільварочними уланами*. Вони не мали безпосереднього відношення до польських корпусів, були підпорядкованими власникові того чи іншого маєтку і служили майже виключно для оборони його майна від зазіхань збунтованих сіл, а також для їх пацифікації. Як писав генерал Г. Багінський, загопи *партизанів* склалися переважно з синів та кривих власників фільварків, а також з т. зв. *солдатів удачі*, які тисячами вешталися у прифронтовій смузі, шукаючи даху над головою і шматка хліба [4, с. 112–114; 6, с. 379]. Однак в

селянському середовищі їх теж досить часто називали *легіоністами*, що посилювало ворожість до власне польського війська.

Весною 1918 р. відділи польського війська на Правобережній Україні були фактично „державою в державі”, що підпорядковувалися власному командуванню і маніфестувало відданість Польській раді регенційній. Це викликало занепокоєння уряду УНР. Прагнучи якнайшвидше вивести досить численні польські відділи з теренів, населених мішаною українсько-польською людністю, 3 квітня 1918 р. він уклав угоду з командуванням Війська польського на Україні. Згідно з нею частини II і III корпусів отримали право передислокації з теренів Поділля до Чернігівської губернії, ближче до місця дислокації 1-го корпусу генерала Ю. Довбура-Мусніцького. 7 квітня частини 2-го корпусу з району Умані розпочали марш на північний схід до Дніпра. Частини 3-го корпусу внаслідок політичних дискусій у середовищі командування ВП (між репрезентантами проницької Ради регенційної, генералами Міхаелісом і Карницьким та не прихильним щодо Німеччини командуванням польських корпусів, передусім полковником Ю. Галлером) затрималися в околицях Ольгополя і Чучельника [12, Оп. 2. Спр. 180. – Л. 65].

Як свідчить невідомий автор з середовища офіцерів 3-го корпусу, власне тут в середовищі легіоністів розпочалося п'янство, конфлікти з місцевою людністю, причиною яких були реквізиції харчів і фуражу для коней, тим більше, що після грабунків, які восени 1917– взимку 1918 рр. здійснили здеморалізовані більшовицькою пропагандою частини колишньої Російської імператорської армії, в багатьох селах Поділля їх просто бракувало. І що найгірше, внаслідок активної антипольської агітації, яку здійснювали таємні російські монархічні організації (напр., *Красная Точка*), а також пацифікації сіл т. зв. *фільварочними уланами*, дрібні сутички переросли в поважні бої між загонами місцевого *вільного козацтва* і озброєними селянами, з одного боку, та польськими частинами, – з другого, жертви яких становили сотні осіб. Так, лише в одному з них під Немировом в середині квітня 1918 р. загинуло понад 200 поляків і понад 300 українських селян [1, С. 33].

Окрім конфлікту на Поділлі, обурення українського уряду викликали і свавільні дії польських легіоністів на Волині і півночі Київщини. Так, згідно з донесенням управителя Товариства пароплавства по Дніпру до Міністерства торгівлі і промисловості УНР від 23 квітня 1918 р., польські військові відділи зайняли міста Бобринськ на р. Березині, Рогачів і Старий Бихів на Дніпрі й не давали змоги пароплавам виконувати рейси поза межами гирла Березини. Тим самим були заблоковані Києво-Могилівська і Могилівсько-Оршанська пароплавні лінії, що унеможливило постачання Києва життєво необхідними товарами. Умовою розблокування згаданих водних шляхів сполучення польське командування висувало вимогу, що “...пароплави будуть постачати... (ім) з Києва і інших місць необхідний військам груз, головно хліб” [13, Оп. 1. Спр. 38. – Л. 26–26 зв].

Зрозуміло, що вирішення подібних проблем набрало загальнодержавної ваги. Виникла навіть короткотривала дискусія між міністерствами внутрішніх і зовнішніх справ УНР: чи проблема перебування польських легіонів в Україні є її внутрішньою справою чи вимагає вирішення на міждержавному рівні за участю представників Німеччини і Австро-Угорщини. Врешті-решт наприкінці квітня 1918 р. Міністерство закордонних справ, яке раніше обстоювало першу концепцію, звернулося до повноважного представника Німеччини на Україні, доктора Ф. Мумма фон Шварценштайна з нотою, в якій вказувалося, що “...діяльність поляків, які перебувають в сфері окупації німецького війська, вельми шкідлива для нашого краю” [13, Оп. 1. Спр. 38. – Л. 27, 28 зв]. Проте вирішити проблему екстериторіальних іноземних військ на території України Центральної Раді остаточно так і не вдалося.

Причиною цього став державний переворот 29 квітня 1918 р., що означав ліквідацію УНР і проголошення Української держави на чолі з Гетьманом Павлом Скоропадським. Відношення Гетьмана до польських військових формувань виявилось різко негативним. Тому австро-німецьке командування без зайвих зволікань приступило до ліквідації війська, яке завдавало йому чимало клопотів, а також було ворожим щодо держав – учасниць Четвірного союзу. Насамперед німецькі частини перешкодили передислокації 2-го корпусу на Чернігівщину, де згідно з умовою між командуванням польських збройних сил і Центральною Радою, він мав з'єднатися з 1-м корпусом, і

оточили його в районі Канева. Кілька тижнів тривали переговори між польською та німецькою сторонами, які, однак, не принесли жодних результатів. Врешті-решт 11 травня німецькі війська, що утворили кільце оточення, несподівано атакували польські позиції і після короткого, але запеклого бою, командування 2-го корпусу прийняло важкі умови безумовної капітуляції. Така сама доля очікувала 1-й корпус, від командування якого 20 травня німці зажадали “цілковитого розформування”. Наступного дня генерал Карніцький підписав умову про капітуляцію. Водночас були розброєні залишки 3-го корпусу на Поділлі [14, s. 398].

Отже, польські збройні формування на Україні фактично припинили своє існування. Частина жовнірів та офіцерів – близько 2 тисяч осіб – розпорошилася по Україні. Переважна більшість з них сконцентрувалася у важкодоступних регіонах Волині, де й дочекалася кінця 1918 р., коли після відродження Польської держави їх було включено до складу Війська польського. Власне на Волині зимою 1918–1919 рр. були зафіксовані перші сутички між польськими відділами і загонами відродженої УНР, які з часом переросли в повномасштабну війну між новоповсталими державами за територію і кордони.

1. Lisiewicz I. *Ostatnia szansa (stosunki polsko-ukraińskie 1918–1921)*. – Warszawa, 1998. 2. Гудь Б., Голубко В. *Нелегка дорога до порозуміння. До питання тенези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917 – 1921 рр.* – Львів, 1997. 3. Державний архів Київської області (далі – ДАКО). Ф. 1787 Колекція документальних матеріалів „Польські легіони”. 4. Grosfeld L. *Polskie reakcyjne formacje wojskowe w Rosji. 1917–1919*. – Warszawa, 1956. 5. Євтимович В. *Військо йде. Уривок зі спогадів про березень 1917 р. в Києві.* – Львів, 1937. 6. Bagiński H. *Wojsko Polskie na Wschodzie. 1914–1920*. – Warszawa. 7. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: У 2-х т. Т. II. – Київ, 1996. 8. Центральний державний історичний архів у м. Львові (далі – ЦДІА у м. Львові). Ф. 717 Спілка польських парламентських депутатів „Kolo Polskie”. – Відень. 9. Лисяк-Рудницький І. *Історичні ессе: В 2 т. Т. I.* – К., 1994; 10. *Наша думка.* – 1918, 22 квітня. 11. Lisiewicz I. *Ostatnia szansa (stosunki polsko-ukraińskie 1918–1921)*. – Warszawa, 1998. 12. ЦДАГОУ. Ф. 57; 13. ЦАВОВУ. Ф. 2592. Он. 1. Сnp. 384. 14. *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich. T. I.* – Warszawa, 1962.

УДК 94(477)“1917/1918”+355.4

В.П. Бойко

Львівський історичний музей

ДАНІ МАТЕРІАЛІВ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ ГЕНЕРАЛА М. ТАРНАВСЬКОГО ПРО МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНИЙ СТАН УКРАЇНСЬКОЇ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ ВОСЕНИ 1919 РОКУ

© Бойко В.П., 2006

На нововідкритих матеріалах висвітлюються дані стосовно матеріально-технічного стану Української Галицької Армії восени 1919 року.

It deals with the problems of weapons of the Ukrainian Galician Army in autumn of 1919.

До збірки відділу історії визвольних змагань України Львівського історичного музею надійшли матеріали процесу генерала-четаря УГА Мирона Тарнавського [1], який відбувся 11–14 листопада 1919 року. Це є протокол стенографії процесу, який було передруковано 22 – 30 вересня 1972 року співробітником інституту імені В. Липинського у Філадельфії, магістром права Тарасом Печерським. Матеріал, з якого було зроблено відпис, мав 31 сторінку друкованого тексту і був копією протоколу судового слухання проти генерала УГА М. Тарнавського.